

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ПЕТРА МОГИЛИ

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ:
ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Колективна монографія

*За загальною редакцією
професора Ю. В. Палагнюк, доцента О. Л. Файчук*

Видавництво: Ємельянова Т. В.
Миколаїв
2022

ISBN: 978-966-2650-37-2
DOI: 10.34132/IDU.2022.11
УДК: 364:323.2

Рекомендовано до друку вченою радою Чорноморського національного університету імені Петра Могили (протокол №12 від 25.11.2021 р.)

Колектив авторів: Палагнюк Ю. В., Файчук О. Л., Максимовська Н. О., Чубук Р. В., Бутенко В. Г., Білас О. М., Сай Д. В., Конончук А. І., Чернецька Ю. І., Сургова С. Ю., Маноюк Б. В., Малиновська Н. Л., Онипченко О. І., Сльчівца О. Р., Рубаненко Г. С., Зозуляк-Случик Р. В., Сай Л. Ю., Акімова Т. Ю., Костєва Т. Б., Коваль Г. В., Міщенко О. М.

Рецензенти:

Лопушинський І. П. – доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Херсонський національний технічний університет (м. Херсон);

Корнецьук В. В. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціальної роботи, Державний університет «Одеська політехніка» (м. Одеса);

Мещанінов О. П. – доктор педагогічних наук, професор кафедри інтелектуальних інформаційних систем, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв).

С69   **Соціальна робота в умовах сучасних викликів: досвід і перспективи розвитку : колективна монографія / Кол. авт.; за заг. ред. проф. Ю. В. Палагнюк, доц. О. Л. Файчук. – Миколаїв : Вид-во: Смельянова Т. В., 2022. – 511 с.**

ISBN: 978-966-2650-37-2
DOI: 10.34132/IDU.2022.11

Колективна монографія присвячена двадцятиріччю спеціальності «Соціальна робота» у ЧНУ імені Петра Могили. Авторські розробки викладачів кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки, випускників спеціальності «Соціальна робота» ЧНУ імені Петра Могили, колег із закладів вищої освіти України, фахівців-практиків розкривають актуальні питання, досвід та перспективи розвитку соціальної роботи в умовах сучасних викликів. Монографія складається з двох розділів: «Сучасні ризики, практики та інновації соціальної роботи в умовах становлення громадянського суспільства», в якому окреслено сучасний стан, перспективи розвитку соціальної роботи та запропоновані шляхи розв'язання соціальних проблем; «Виклики та перспективи розвитку спеціальності «Соціальна робота», який присвячено різним аспектам професійної підготовки фахівців соціальної сфери.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, студентів, магістрантів, аспірантів закладів вищої освіти, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, соціальних працівників, усіх, кого цікавить окреслене коло проблем.

УДК: 364:323.2

ISBN: 978-966-2650-37-2

© Палагнюк Ю. В., Файчук О. Л., Максимовська Н. О., Чубук Р. В., Бутенко В. Г., Білас О. М., Сай Д. В., Конончук А. І., Чернецька Ю. І., Сургова С. Ю., Маноюк Б. В., Малиновська Н. Л., Онипченко О. І., Сльчівца О. Р., Рубаненко Г. С., Зозуляк-Случик Р. В., Сай Л. Ю., Акімова Т. Ю., Костєва Т. Б., Коваль Г. В., Міщенко О. М., 2022

1.11	ПОЛІТИКА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПОНЕНТІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ <i>(Оксана Єльчісва)</i>	301
Розділ II.		
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СОЦІАЛЬНА РОБОТА»		
2.1	ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СОЦІАЛЬНА РОБОТА» <i>(Олена Файчук, Ганна Рубаненко)</i>	314
2.2	ПРАКТИЧНА ПІДГОТОВКА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ <i>(Роксоляна Зозуляк-Случик)</i>	335
2.3	ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ АРТ-ТЕРАПІЇ В УМОВАХ ВИЩОЇ ШКОЛИ <i>(Любов Сай)</i>	362
2.4	РОЗВИТОК ЛІДЕРСТВА У МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ <i>(Тетяна Акімова)</i>	403
2.5	СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ЗАПОРУКА УСПІШНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ <i>(Тетяна Костєва)</i>	422
2.6	ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВИТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СОЦІАЛЬНА РОБОТА» <i>(Ганна Коваль, Оксана Міщенко)</i>	443
ЛІТЕРАТУРА ТА ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА		475
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ		505

2.6 ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СОЦІАЛЬНА РОБОТА»

Ганна Коваль, Оксана Міщенко

Розвиток українського суспільства в останні роки вказує на те, що серед молоді нівелюється поняття та важливість вищої освіти як фундаментального кроку до дорослого життя, до ставлення до своєї самоорганізації, до ставлення до себе як індивіда сучасного соціуму. Проблема формування мотивації у здобувачів вищої освіти тісно пов'язана з навчанням і вихованням. Мотивація до навчання – одна з основних умов реалізації навчально-виховного процесу, адже вона сприяє розвитку інтелекту і є рушійною силою удосконалення особистості.

Формування мотивації у здобувачів вищої освіти є однією з головних проблем сучасної системи освіти в Україні, що ставить перед закладами вищої освіти завдання психологічного супроводу навчального процесу і цілеспрямованого формування мотивації до навчально-професійної діяльності здобувачів вищої освіти, основою якого є діагностика актуальних мотивів навчання та розроблення методів і заходів щодо «реанімації» внутрішніх мотиваційних ресурсів особистості.

Разом з тим, маючи широкий спектр наукових праць у зазначеному напрямі дослідження, маловивченою залишається структура мотивації здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» до навчання.

Аналіз наукових праць дає змогу стверджувати, що проблема мотивації здобувачів вищої освіти до навчання є багатоаспектною і розглядається в загальних аспектах такими науковцями: А. Бойко, А. Коваленко, Т. Литвиненко, Л. Настенко. Досліджуваний проблемі присвячені також праці таких авторів: В. Асєєва, Б. Додонова, Є. Ільїна, А. Маркова, І. Тихомирова, П. Якобсона. У науковому доробку психологів О. Вальтеран, Г. Павловець, М. Силкової розкривається готовність студентів до навчальної та практичної діяльності, дається комплексна характеристика її компонентів. Проблема розвитку мотиваційної сфери особистості розкрита в концепціях Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Леонтьєва, А. Маслоу, З. Фрейда, Г. Холла, Х. Хекхаузена та інших, в них і закладено теоретико-методологічні основи дослідження сутності цього важливого і актуального на сьогоднішній день особистісного явища,

адже весь процес становлення особистості визначається, насамперед, розвитком її мотиваційної сфери.

Постановка завдань. У результаті дослідження перед нами були поставлені наступні завдання:

- проаналізувати понятійно-категоріальний апарат дослідження та охарактеризувати основні теорії мотивації;
- розглянути особливості навчальної мотивації у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» та розробити пропозиції щодо підвищення їх мотивації до навчання у закладах вищої освіти.

Понятійно-категоріальний апарат дослідження та основні теорії мотивації.

У будь-якій сфері діяльності людини важливе значення має мотивація, під якою розуміють систему чинників, що зумовлюють та пояснюють співвідношення між діями та їх причинами.

Мотивація – це сукупність психологічних процесів, які активізують суб'єкта, спонукаючи до тих чи інших дій та повертають його поведінку на досягнення певних цілей.

Мотивація вважається основною рушійною силою людської поведінки, а тому й займає центральне місце в особистісній структурі. Проходячи крізь основні структурні утворення особистості, а саме через спрямованість, формування характеру, самосвідомість, емоційно-вольову сферу, психічні процеси тощо, мотивація, в значній мірі, визначає ефективність будь-якої діяльності, в тому числі навчальної. Це положення є поширеним серед соціальних працівників, психологів і має своє експериментальне підтвердження. Зокрема, в одному із досліджень ще в 1986 році (Бернс Р.) виявлено, що відмінності в успішності учнів залежать на 21-25% від їх інтелектуальних здібностей, на 27-36% – від особистісних якостей і на 23-27% – від мотивації⁵⁶⁷.

Мотиваційна сфера особистості – складне психічне утворення. Крім функцій спонукання та спрямованості дій, мотиву притаманна функція смислоутворення. У працях О. М. Леонтьєва⁵⁶⁸, С. Л. Рубінштейна⁵⁶⁹ та інших науковців мотив розглядається як явище, яке виникає під впливом соціальних чинників об'єктивної особистісних потреб. У цьому розумінні мотив є моделлю бажаних для

⁵⁶⁷ Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Москва: Прогресс, 1986. 420 с.

⁵⁶⁸ Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. Москва : Педагогика, 1983. Т.1. 392 с.

⁵⁶⁹ Рубинштейн С.Л. Деятельность. Задачи и мотивы деятельности. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 712 с.

особистості станів або духовних чи матеріальних об'єктів, що мають для неї особливу значущість.

У психологічних словниках поняття «мотив» тлумачиться як «система спонукань, що викликає активність організму і визначає її спрямованість. Спрямованість і мету, що спонукають індивіда до здійснення певних дій, визначають усвідомлювані або неусвідомлювані психічні фактори їхню.

Мотив (від лат. *moveo* – рухаю) – рушійна сила, яка спонукає людину до дії. Мотивами дій є людські почуття, потреби, інтереси, усвідомлення необхідності діяти. В людини може виникати стан спонукання усвідомлення мотиву. Водночас діяльність може бути полімотивованою, тобто мати кілька мотивів і в залежності від переваг того чи іншого мотиву, людина прийматиме остаточне рішення.

Мотивація – це сукупність причин психологічного характеру (система мотивів), які зумовлюють поведінку і вчинки людини, їхній початок, спрямованість і активність⁵⁷⁰.

Навчальна діяльність – це один з основних видів діяльності людини, спрямований на її розвиток через опанування нею предметних, пізнавальних чи морально-вольових дій.

Навчання – цілеспрямований процес засвоєння людиною знань, вироблення вмінь і навичок, розвиток особистості, інтелекту, що відбувається в умовах індивідуальної або спільної діяльності, спілкування з ровесниками або старшими шляхом спостереження за поведінкою та діяльністю інших людей, їх наслідування, а також у процесі сприймання та аналізу інформації у засобах масової інформації⁵⁷¹.

Необхідно пам'ятати про те, що навчання спрямоване не тільки на засвоєння суб'єктом знань, умінь та навичок, а й на формування у нього якісних змін, наприклад: формування інтелектуальних почуттів, його пізнавальних потреб, прийомів і способів здобуття індивідуального досвіду, волі тощо. Учиння є необхідною умовою забезпечення психічного розвитку людини і триває у різних формах протягом усього життя.

Отож, навчання більш широке поняття і може відбуватися у різних видах діяльності, але лише в навчальній діяльності освоєння знань, умінь та навичок виступає як її основна мета і головний результат. В навчанні, що відбувається в інших видах діяльності, засвоєння виступає як побічний продукт. Окрім того, що навчання є

⁵⁷⁰ Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник. Київ : Каравела, 2012. 328 с.

⁵⁷¹ Сергієнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Педагогічна психологія : навчальний посібник. ЦУЛ, 2012. 168 с.

особливою формою пізнавальної активності особистості (завдяки засвоєнню теоретико-практичних знань), її психічного розвитку (забезпечуючи розвиток здібностей та інших особистісних утворень), йому ще й притаманні певні важливі соціальні функції. Йдеться про те, будучи оптимальною формою співробітництва в системі взаємин «дитина-дорослий», вона (ця діяльність) виступає ефективним інструментом включення підрастаючих поколінь в складну систему соціальних стосунків, у процесі якої вони засвоюють суспільні цінності та норми людського існування. При чому, як специфічний вид діяльності вона стає можливою лише на певному щаблі розвитку психіки індивіда, так як потребує свідомого регулювання своїх дій.

Разом з цим, поняття навчання та навчальна діяльність не є тотожними. Навчальна діяльність є однією з форм навчання і лише цілеспрямоване довільне навчання, що є активним навчанням, можна називати навчальною діяльністю учнів. У процесі навчання поєднуються і диференціюються активність учителя і учнів. Ці види активності позначаються різними словами: «навчати» й «вчитися». Перше слово означає те, що робить учитель (навчає), друге – те, що роблять учні (вчаться).

Навчання – це керування навчальною діяльністю учнів, спрямованою на оволодіння знаннями, вміннями й іншими суспільними цінностями, а через нього і керування психічним розвитком учнів, становленням їхніх якостей (розумових, моральних, трудових тощо).

Навчання не відразу стає справжньою діяльністю учня, а формується поступово. Навчання стає навчальною діяльністю в міру того, як складаються його цілі, завдання, зміст, мотиви, способи дій та їх результати...»⁵⁷².

Навчання – це:

– система пізнавальних дій, спрямованих на розв’язання навчально-виховних завдань, результатом чого є набуття системи знань, опанування навичками;

– процес набуття і закріплення способів діяльності людини, результатом якого є досвід, виникають нові форми поведінки і діяльності;

– діяльність учня (студента) щодо оволодіння соціальним досвідом і розвитку якостей, необхідних для виконання соціальних функцій і розв’язання задач⁵⁷³.

⁵⁷² Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник. Київ : Каравела, 2012. 328 с.

⁵⁷³ Коваленко Н.П., Боброва Н.О., Ганчо О.В., Зачепило С.В. Мотивація як запорука успішного професійного розвитку. *Медицина освіти*. 2020. №3. С. 43–48.

Сьогодні дуже актуальним є **дистанційне навчання** – це форма навчання з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, які забезпечують інтерактивну взаємодію викладачів та здобувачів вищої освіти на різних етапах навчання і самостійну роботу з матеріалами інформаційної мережі. У наш час в умовах економічних відносин і жорсткої конкуренції на ринку праці особливе значення мають знання, навички та досвід. Фахівець XXI століття – це людина, яка вільно володіє сучасними інформаційними технологіями, постійно підвищує і вдосконалює свій професійний рівень. Придбання нових знань і навичок, практично корисних і застосовуваних у роботі в епоху інформаційного суспільства значно розширює можливості самореалізації і сприяє кар'єрному росту. Проте одною з головних перешкод, що виникає на шляху тих, хто бажає продовжити навчання (враховуючи, що більшість з них вже працює), є брак часу. Більшість не має можливості приїжджати кожного дня на заняття до закладу вищої освіти. Іншою значною перешкодою є відстань. Якщо заклад розташований в іншому місті, часто відвідувати заняття також незручно й до того і дорого. Науковці й практики, які займаються та досліджують проблеми мотивації до навчання здобувачів вищої освіти, прийшли до висновку, що дистанційне навчання – це сукупність наступних заходів:

- засоби надання учбового матеріалу здобувачам вищої освіти;
- засоби контролю успішності здобувачів вищої освіти;
- засоби консультації здобувачів вищої освіти;
- засоби інтерактивної співпраці викладача і здобувачів вищої освіти;
- можливість швидкого доповнення курсу новою інформацією, коригування помилок.

Ми виокремили переваги дистанційного навчання здобувачів вищої освіти в закладах вищої освіти: зручність, актуальність, гнучкість, інтерактивність, модульність, відсутність кордонів, ефективність тощо. Але для організації дійсно ефективного процесу дистанційного навчання необхідна систематична робота в тісному взаємозв'язку: здобувач вищої освіти – викладач (тьютор – той, хто навчає) – організатор (той, хто вирішує організаційні питання) – адміністратор (той, хто забезпечує стабільне функціонування системи, вирішує технічні питання, слідкує за статистикою роботи системи). Тільки у тісній взаємодії між усіма учасниками навчального процесу у здобувачів вищої освіти формуватиметься бажання навчатися, тобто мотивація до навчання.

Здобувачами вищої освіти є:

– студент – особа, зарахована до закладу вищої освіти з метою здобуття вищої освіти ступеня молодшого бакалавра, бакалавра чи магістра;

– курсант – особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого військового навчального закладу (закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання), військового інституту як підрозділу закладу вищої освіти і навчається з метою здобуття вищої освіти за певним ступенем та якій присвоєно військове звання рядового, сержантського і старшинського складу або спеціальне звання рядового, молодшого начальницького складу або таке звання вона мала під час вступу на навчання.

Останнім часом в освітньому українському просторі все частіше використовується поняття тьюторингу, надається пріоритет особливій ролі тьютора, професійна сутність якого розкривається в інноваційному педагогічному форматі в умовах індивідуалізації освіти. Тьюторська майстерність передбачає багато функціональних обов'язків та ролей, зокрема тренера, репетитора, фасилітатора, коуча, координатора, консультанта, посередника, керівника. Тьютор супроводжує дитину як унікальну особистість впродовж її окремого освітнього маршруту, підтримує у процесі освоєння нової діяльності, допомагає вибирати та проходити індивідуальні освітні траєкторії з огляду на власний потенціал. З 2020 року Україна та весь світ опинилися в нових реаліях, коли пандемія внесла свої корективи в усі сфери життя. В умовах дистанційного навчання особливо підвищилась потреба у наставництві та тьюторському супроводі усіх тьюторантів, оскільки з'явилося безліч питань, пов'язаних саме з викладанням та організацією управління у закладах освіти, створенням сприятливих умов для навчання, пошуком ресурсів для виконання завдань, а також попередженням багатьох проблем⁵⁷⁴.

Тьютор – супроводжує людину в її опануванні способами нової діяльності, тобто це людина, яка супроводжує здобувача вищої освіти під час усього його навчання, допомагає йому отримувати диференційовану та індивідуалізовану освіту. Таким чином, тьюторство – це така педагогічна позиція, що займається випрацюванням зовнішньої форми дії. Сенс тьюторства полягає в подоланні антропологічного дефіциту в освіті. Цей дефіцит створює брак «особистої присутності» людини в освіті; брак особистого й освітнього сенсу; брак відповідальності людини за свою освіту.

⁵⁷⁴ Тодорцева Ю.В. Тьюторинг як процес соціального супроводу в період пандемії. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Випуск 79. Том 2. С.143-148.

Тьюторська діяльність вклучається в різні контексти університетської освіти, зокрема, в англійських університетах Оксфорді та Кембріджі, яка передбачає регулярні, індивідуально-групові заняття викладача-тьютора зі здобувачами вищої освіти, які прикріплені до нього на весь період навчання в університеті⁵⁷⁵.

Отже, **мотивація** – це основна рушійна сила людської поведінки, що займає центральне місце в особистісній структурі. Проходячи крізь основні структурні утворення особистості (спрямованість, характер, самосвідомість, емоційно-вольову сферу, психічні процеси), мотивація, в значній мірі, визначає ефективність будь-якої діяльності, в тому числі навчальної.

У зв'язку з тим, що високий рівень мотивації є одним із найдієвіших засобів підвищення ефективності діяльності і зокрема навчальної, то особливої уваги заслуговує питання про можливість цілеспрямованого формування мотивів навчання. Слід наголосити на тому, що беручи до уваги висловлювання Г. С. Костюка про те, за яких умов навчання стає навчальною діяльністю, ми використовуватимемо терміни «мотив навчання» і «мотив навчально-професійної діяльності» як змістовно тотожних понять⁵⁷⁶.

Проблема мотивації була і залишається актуальною як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Однак, на сьогодні не існує єдиних підходів до розуміння того, що впливає на мотиваційну сферу індивіда і що саме повинна пояснювати психологія мотивації. Для розуміння феноменів мотивів та мотивації звернемося, насамперед, до словникових тлумачень цих явищ.

Основний зміст понять обертається навколо трьох аспектів:

- предмет, матеріальний або ідеальний, що спонукає і визначає вибір спрямованості діяльності, заради якого вона і здійснюється;
- спонукання до діяльності, пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх чи внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта і визначають її спрямованість;
- усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості⁵⁷⁷.

Джерелом мотивів є постійний процес розвитку духовних та матеріальних цінностей, які у випадку їхньої особистісної інтеріоризації можуть набувати спонукальної сили і стати реальними мотивами. Динаміка мотиву в конкретних ситуаціях зумовлена

⁵⁷⁵ Денисенко Н.Г., Тарадьюк Д.О. Функції тьютора як педагога в системі професійної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2019. Випуск 66. Серія 5. С. 55-59.

⁵⁷⁶ Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник. Київ : Каравела, 2012. 328 с.

⁵⁷⁷ Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків : Прапор, 2009. 672 с.

надситуативною активністю, що призводить до постановки особистістю надзавдань, а також до появи нових мотивів діяльності⁵⁷⁸.

Незважаючи на неоднозначність визначення основних понять, у вітчизняній та зарубіжній літературі ще в XX столітті сформувався кілька наукових уявлень про мотив, кожне з яких має свою методологічну та експериментальну базу, що, в свою чергу, дає змогу представити їх у вигляді своєрідної узагальненої класифікації⁵⁷⁹.

До першого типу відносять мотивацію з біоенергетичною основою, головним механізмом якої вважається фізіологічний гомеостаз:

– «мотивація інстинкту» (в основі психофізіологічний імпульс активності; таке уявлення про мотив дає нам вчення біхевіоризму та необіхевіоризму);

– «мотивація потягу» (теоретичним підґрунтям цього уявлення є психоаналіз; в такому розумінні мотиву відображаються тільки його динамічні характеристики, які пов'язані з природними неусвідомлюваними потягами);

– «мотивація драйву» (емоційний спонукач, в якому за основу мотиву беруться емоції та почуття, хоча при цьому допускаються й інші основи мотивації: потреби та їхні модифікації, різноманітні відношення)⁵⁸⁰.

До другого типу відноситься мотивація з психоенергетичною базою. Механізм цього типу мотивації розроблений не до кінця. Залишається нез'ясованим, яким чином мотивація чинників набуває спонукальних, енергетичних властивостей:

– «мотивація потреби» (в основі спонукальних причин покладено потребу; за цих умов мотив і потреба практично прирівнюються);

– «мотивація соціальних і психічних чинників» (в основі мотиву лежать будь-які усвідомлювані спонукачі: потреби, інтереси, почуття обов'язку, прагнення, бажання, цілі, наміри тощо; перетворення всіх цих спонукачів на мотив відбувається шляхом їх усвідомлення) посилення.

В якості мотиву можуть виступати предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття і переживання. Тобто все, в чому знаходить своє втілення потреба.

Г. Г. Леонтьєв виділяє основні положення, які необхідно враховувати при вивченні мотивації:

⁵⁷⁸ Там само, С. 257.

⁵⁷⁹ Штарке К. Студенты. Становление личности. Москва: Прогресс, 1982. 136 с.

⁵⁸⁰ Там само.

– мотив та мотиваційна сфера є продуктом розвитку спонукальних сил людини, її діяльності, соціалізації та особистісного становлення;

– мотиваційну сферу слід розглядати як вищу форму спонукально-регулятивної діяльності людини з навколишнім середовищем;

– мотив має багатофункціональний характер. У ньому знаходять вияви спонукальна, спрямовуюча, когнітивна, селективна, цілемодулювальна, смислотвірна функції. У будь-який момент часу людина зазнає дії різноманітних збудників чи спонукачів, між якими доволі часто існують чи виникають суперечливі зв'язки та відношення, котрі можуть суперечити наявним завданням та цілям особистості. У зв'язку з цим, виникає необхідність регуляції цих спонукань, їхньому взаємному узгодженні та створенні на їхній базі мотиваційної системи. Це виконує мотив⁵⁸¹.

Мотивація кожного конкретного індивіда залежить від характерного для нього способу життя. Особистісний підхід до мотивації передбачає здатність особистості керувати своїми мотивами, пов'язувати їх із перспективними цілями, що забезпечує визначеність мотивації.

Отже, основний шлях формування особистості і її мотиваційної сфери лежить тільки в площині реалізації, осмислення та переосмислення самої діяльності і себе, як її суб'єкта. Мотив є усвідомленим чинником кожної дії людини і виникає як наслідок її ставлення до обставин, у яких відбувається дія. Індивід обирає спосіб тої чи іншої дії через свідоме зіставлення завдань, умов, перспектив конкретної діяльності.

Аналізуючи важливі показники мотиваційної сфери, слід виокремити серед них наступні: часовий показник стійкості; різноманітність; значущість для спонукачів. Ті мотиви, які є домінуючими в ієрархічній системі мотиваційної сфери не лише є найбільш стійкими та глибоко особистісними, а й організують та підпорядковують собі всі інші спонукачі та складають мотиваційне ядро, від якого значною мірою залежить духовно-моральний світ людини.

Розглянувши підходи до вивчення мотивації вітчизняних вчених, доцільно розглянути дослідження зарубіжних науковців. В своєму аналізі зарубіжних теорій та підходів І. П. Якимчук зазначає,

---

⁵⁸¹ Шумакова Л.П. Развитие мотивации достижения личности психолога-практика в процессе профессиональной подготовки : автореферат дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07 / Український держ. педагогічний унт ім. М.П.Драгоманова, Киев, 1997. 24 с.

що мотивація найчастіше тлумачиться як: енергетичне джерело активності (З. Фрейд); ієрархія спонукань, психічних потреб (А. Маслоу); деяке внутрішнє утворення, що сприяє активності особистості і будь-якій її діяльності (Д. Хебб); сила відповідної багаторівневої дії (Дж. Доллард, Н. Міллер); стан, що виникає при взаємодії мотиву і релевантних йому аспектів ситуації (Х. Хекхаузен).

Представники когнітивної теорії мотивації розглядали мислення як чинник, що опосередковує вплив мотивів на поведінку, що відбувається через механізм вибору деякої форми поведінки (Р. Боліс) чи через механізм постановки цілей і формування планів (Ж.Ньюттен). Важливими напрямками вивчення мотивації і надалі залишається теорія інстинктів (К. Лоренц, В. Макдугалл); теоретико-особистісний напрямок (Н. Ах, Г. Олпорт, Г. Мюррей) та ін.⁵⁸²

Послідовники гуманістичного вчення (К. Гольдштейн, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, К. Юнг,) стверджували, що індивід мотивується не кількома, а одним головним мотивом – самоактуалізацією чи самореалізацією. Під самоактуалізацією розуміють творчу тенденцію людської природи, що є основою розвитку та вдосконалення індивіда. Самореалізація – це здатність людини пізнати себе і здійснити своє покликання. Якість життя людини залежить від задоволення її високих потреб, в тому числі й від самореалізації.

Близьким до гуманістичного напрямку став герменевтичний підхід, прихильники якого (Д. Вільсон, Л. Кольберг, А. Харріс, П. Херст) стверджували, що для розуміння людини слід усвідомити мотиви її поведінки й нормативно-ціннісні настанови.

Досліджуючи поведінку людини, слід зазначити, що вона визначається очікуванням, оцінкою передбачуваних нею результатів щодо своїх дій та віддалених наслідків. Суб'єктна значущість очікуваних наслідків, визначається притаманними людині ціннісними диспозиціями, які позначаються словом «мотиви».

Цікавими на наш погляд є основні підходи до теорії мотивації, а саме:

– мотивація досліджується в рамках теорії особистості, а тому основний акцент робиться на таких питаннях, як типи спрямованості, класифікація мотивів, диспозиції. Для цього напрямку характерна орієнтація на особистісні причинно-наслідкові зв'язки, а не на хід мотиваційного процесу;

---

⁵⁸² Кулюткин Ю.Н., Сухобская Г. С. Творческая направленность деятельности педагога. Ленинград, 1978. 79 с.

- головне значення надається ситуації, а тому пріоритетними є різноманітні ситуаційні параметри для опису детермінації поведінки;
- мотивацію розглядають як динамічний процес, зорієнтований на взаємодію особистості та її психологічне оточення, включаючи і ситуаційні особливості. Мотивація тут, здебільшого, розглядається як загальний термін для позначення того, що дії суб'єкта детерміновані його власною природою чи внутрішньою структурою.

Узагальнюючи і впорядковуючи дослідження про мотив і мотивацію, які існують у вітчизняній і зарубіжній науці, розуміємо, що не існує єдиної думки серед науковців, насамперед, з проблеми про «першопричини» мотиваційної сфери. Разом з тим, найчастіше джерелом активності індивіда все-таки називають потреби.

Потреба – це важлива рушійна сила розвитку особистості, яка збуджує потяг. Завдяки потребам людське життя набуває цілеспрямованості, що дозволяє задовольняти потреби або уникати неприємного зіткнення із середовищем. Стан об'єктивної потреби організму в чомусь, що знаходиться поза ним, є необхідною умовою його нормального функціонування і джерелом його активності⁵⁸³.

Потреба являє собою прагнення суб'єкта до чогось конкретного, а мотив є обґрунтованим рішенням задовольнити або не задовольнити зазначену потребу в середовищі життєдіяльності людини. Перш ніж потреба викличе дію, індивід зазнає складного психологічного процесу мотивації, зміст якого складає усвідомлення певною мірою суб'єктивної та об'єктивної сторін потреби, а також дій, що ведуть до її задоволення. Таким чином, потреба лежить в основі будь-якої дії. Потреба психологічно виявляється як мотив, що може реалізуватися в прагненнях, інтересах, настановах і переконаннях.

В основі мотиваційної сфери індивіда лежить відомий у психологічній науці принцип ієрархії, за яким нижчі ступені субординовані (тобто підпорядковані) вищим, а вищі, які включають в себе нижчі у зміненому, але невідстороненому вигляді і ґрунтуються на них, до них не зводяться; переходи від ступеня до ступеня здійснюються як стрибки на основі нових системних якостей⁵⁸⁴.

Одна з найвідоміших і науково цікавих концепцій сфери потреб належить А. Маслоу. Вибудовуючи потреби за ієрархічним принципом, вчений вважав, що передумовою для прояву потреб більш високого рівня завжди є насичення потреб нижчих рівнів ієрархії.

⁵⁸³ Степанов О.М. Психологічна енциклопедія. Київ : «Академвидав», 2006. 424 с.

⁵⁸⁴ Платонов К.К. О системе в психологи. Москва : Мысль, 1972. 312 с.

Будучи задоволеними, останні більше не домінують у поведінці людини, в силу вступають суто людські потреби та інтереси⁵⁸⁵.

Зміст основних положень ієрархії за А. Маслоу:

- будь-яка людина постійно відчуває необхідність задоволення різних потреб, які можна об'єднати у групи за змістом;
- групи потреб залежать одна від одної ієрархічно;
- незадоволеність потреб, спонукає індивіда бути діяльним;
- якщо потреба задовольняється, то її заміняє інша;
- потреби, що лежать в основі піраміди потреб, вимагають першочергового задоволення;
- діяльний характер потреб більш вищого рівня стає можливим лише після задоволення потреб нижчого рівня;
- потреби вищого рівня можуть бути задоволені більшою кількістю способів низового⁵⁸⁶.

У різних людей мотиваційний процес розгортається по-різному, а тому від розуміння того як побудована мотиваційна сфера особистості, які принципи покладено в основу її функціонування, яка специфіка її структурних утворень, залежить наскільки вдалим буде подальший процес планування й організації діяльності, поведінки і особистісного розвитку людини в цілому.

Отже, останнім часом в соціально-психологічній літературі вивченню мотивації навчальної діяльності приділяється велика увага. Це не дивно, оскільки питання про мотиви – це питання про якість навчальної діяльності. Доведено, що ставлення до професії і мотиви її вибору є одними з найважливіших чинників, які позначаються на успішності професійного навчання для майбутніх фахівців.

Особливості навчальної мотивації здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»

Заклад вищої освіти є одним з найважливіших соціальних інститутів, без якого неможливо здійснити стимулювання економічного розвитку нашої держави й забезпечити конкурентоздатність економіки на міжнародному рівні. В цьому питанні важливу роль відіграють висококваліфіковані кадри, здатні до творчої праці та професійного саморозвитку. Попри постійний інтерес з боку науковців до даного напрямку досліджень, все таки слід констатувати, що за довгі роки попередніх психологічних розвідок так і не вдалось сформуванати цілісне уявлення про людей-професіоналів, про етапи їх професійної кар'єри, причини вибору чи зміни професії,

⁵⁸⁵ Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 352 с.

⁵⁸⁶ Там само.

установки, життєві цілі і цінності, проблеми і способи їх розв'язання тощо.

Ніхто не заперечуватиме, що від початкового етапу професійного становлення індивіда, а саме від періоду навчання у закладі вищої освіти, в значній мірі, залежить його подальше майбуття. Саме у такому сенсі, здобуваючи освіту, він не тільки отримує необхідні професійні знання, а й перевіряє свої можливості на предмет відповідності обраній професії, визначає пріоритети своїх життєвих цінностей, обираючи для себе найближчі та найперспективніші.

Вивчення особистості здобувача вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» та процес його розвитку у студентському віці дали змогу констатувати, що це період їх інтенсивного інтелектуального розвитку та засвоєння основ навчально-професійної діяльності, що сприяє активному входженню суб'єкта в доросле життя.

Досліджуючи студентство як особливу соціальну категорію, специфічну спільноту людей, організовану об'єднаним інститутом вищої освіти, науковці, практики виділяють основні характеристики студентського віку, що відрізняють їх від інших груп населення високим освітнім рівнем, найвищою соціальною активністю, високою пізнавальною мотивацією і досить гармонійним поєднанням соціальної та інтелектуальної зрілості.

Таким чином, на основі аналізу наукових праць, ми дійшли висновку, що на становлення особистості здобувачів вищої освіти, в тому числі на здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», на їх мотивацію впливають такі чинники: передісторія, яка характеризує їх до вступу у ЗВО; життєві плани майбутнього фахівця; теперішній стан; навчальну діяльність у закладі вищої освіти.

Мотивація навчально-професійної діяльності детермінується цілою низкою специфічних чинників:

- організацією педагогічного процесу у закладі вищої освіти;
- характером системи освіти;
- індивідуально-психологічними особливостями здобувачів вищої освіти, що включає стать, вік, рівень інтелектуального розвитку і здібностей, самооцінка, рівень домагань, характер взаємодії з іншими студентами тощо;
- особистісними особливостями викладача, його професіоналізмом і найперше системою його стосунків зі здобувачами вищої освіти та ставленням до педагогічної діяльності;
- особливостями навчального предмету. При цьому важливо відмітити, що навчально-професійна діяльність є полімотивованою,

оскільки активність здобувача вищої освіти залежить від багатьох факторів.

Прийнято виділяти три види джерел активності: особистісні, внутрішні, зовнішні⁵⁸⁷. Серед згаданих джерел активності, що впливають на навчально-професійну діяльність здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», вагоме місце займають особистісні джерела, а саме інтереси, установки, потреби, стереотипи і еталони тощо. Вони стимулюють прагнення до самореалізації, самоствердження і самовдосконалення в навчально-професійній діяльності.

Зовнішні джерела навчально-професійної мотивації, в значній мірі, детерміновані умовами життєдіяльності здобувача вищої освіти, а саме соціальними вимогами (необхідністю їх дотримання), очікуваннями (ставленням соціуму до поведінки і діяльності індивіда), а також можливостями (сукупність необхідних умов для оптимального розгортання навчально-професійної діяльності). Взаємодія особистісних, внутрішніх і зовнішніх джерел мотивації впливає на характер навчально-професійної діяльності та її результати.

Відсутність одного з джерел призводить до перебудовування системи навчально-професійних мотивів або їх деформації, що може знижувати мотивацію. Це ставить перед закладами вищої освіти завдання психологічного супроводу процесу формування мотивації навчально-професійної діяльності здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», основою якої є дослідження та діагностика актуальних мотивів до навчання.

З розвитком суспільства відбуваються суттєві зміни в усіх структурних компонентах навчально-професійної діяльності здобувачів вищої освіти: цільових, результативних та процесуальних. А це означає, що серйозні зміни відбуваються і в мотивації навчально-професійної діяльності здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота».

В своїй статті «Ціннісно-мотиваційні особливості професійного становлення в умовах сучасного ВНЗ»⁵⁸⁸ М. Д. Белей аналізує кілька причин, котрі суттєвим чином впливають на ефективність навчального процесу закладу вищої освіти, а отже, позначаються на кваліфікаційних можливостях їхніх випускників. Ведучи впродовж багатьох років вивчення й спостереження різних за своїми

⁵⁸⁷ Рубинштейн С.Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории. *Вопросы психологии*. 1960. № 3. С.34–52.

⁵⁸⁸ Белей М.Д. Ціннісно-мотиваційні особливості професійного становлення в умовах сучасного ВНЗ. *Зб. наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ*, 2011. Вип. 16(1). С. 12-23.

можливостями здобувачів вищої освіти, він прийшов до висновку, що відмінність між ними стосується не лише їхнього «багажу знань». На його глибоке переконання, найбільш суттєва різниця полягає у недостатньо сформованих навчально-пізнавальних та дидактико-пошукових умінь, що не дозволяє таким слабким здобувачам вищої освіти бути повноцінними учасниками навчально-професійної діяльності. Інакше кажучи, школа не виконує свого головного завдання – не вчить учня вчитися, тобто не формує достатніх умінь ставити перед собою навчально-пізнавальні задачі і самостійно їх розв'язувати. При цьому цю проблему не слід розглядати тільки на операційно-технічному рівні (як відсутність відповідних умінь і навичок). Варто пам'ятати про те, що кожен учень – це перш за все особистість, а тому формуючи необхідні вміння і навички, він обов'язково формує адекватну їм мотивацію і, що особливо важливо, відповідний стиль діяльності, певні особистісні риси (вимогливість до себе, посидючість, наполегливість, старанність, обов'язковість тощо), емоційно-чуттєвий досвід (задоволення, захоплення, радість від процесуально-результативної сторони діяльності)⁵⁸⁹. Точно так, здобувачі вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» – це особистості, які формують адекватну мотивацію до навчання, відповідний стиль діяльності та певні особистісні риси.

Ще в ХХ столітті було визначено один із шляхів до вирішення проблеми мотиваційного забезпечення навчально-професійної діяльності. Він полягає у створенні перед здобувачами вищої освіти проблемних ситуацій, їх усвідомленні, прийнятті і вирішенні в процесі спільної діяльності суб'єктів навчання при максимальній їх самостійності. В роботі А. М. Матюшкіна⁵⁹⁰ обґрунтовується необхідність включення проблемних методів в усі види навчальної роботи здобувачів вищої освіти, розроблено поняття діалогічного проблемного навчання, яке найбільш повно передає сутність суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача і здобувача вищої освіти.

Інший напрям формування мотивації навчання розвивається в роботах, виконаних під керівництвом А. К. Маркової⁵⁹¹. Своєрідність цього підходу полягає у виділенні особливого, найбільш адекватного учбовій діяльності, безпосередньо пов'язаного з її змістом учбово-пізнавального мотиву, який трактується як мотив оволодіння узагальненими способами дій в сфері наукових понять⁵⁹². При цьому

---

⁵⁸⁹ Там само, С. 18.

⁵⁹⁰ Там само.

⁵⁹¹ Маркова А.К. Учебно-познавательные мотивы и пути их исследования. Формирование учебной деятельности школьников. Москва : Педагогика, 1982. С. 163–169

⁵⁹² Там само, С. 164.

основний акцент робиться не стільки на знання, скільки на способи оволодіння ними. Мотивація тут розглядається як функція, наслідок особливим чином сформованої і організованої навчальної діяльності, а проблема формування мотивації вміння вчитися значною мірою зводиться до формування навчальної діяльності.

Важливу роль, в контексті досліджуваної нами проблематики, відіграє розвиток мотивації до навчання особистості в процесі єдності її інтелектуальної і мотиваційно-сислової сфер. Суть цього підходу полягає в обґрунтуванні категорії спільної навчальної діяльності викладача і здобувача вищої освіти. Це вводить в аналіз навчання систему міжсуб'єктних взаємодій, що створює альтернативу розумінню процесу засвоєння знань і способів дій як навчальної діяльності ізольованого суб'єкта, котрий протистоїть об'єкту пізнання. В процесі навчання має бути забезпечена поступова зміна форм взаємодії, їх розвиток від максимальної допомоги викладача здобувачам вищої освіти у вирішенні навчальних задач до послідовного наростання їх власної активності аж до повної саморегуляції навчальних дій і появи позиції партнерства з викладачем. Це розширює систему показників ефективності навчання як процесу, що зумовлює не лише засвоєння системи знань і когнітивний розвиток, а й формування особистості здобувача вищої освіти⁵⁹³.

Не менш важливу проблему можуть викликати труднощі, спричинені формуванням ідентичності свого «Я». Непроста ситуація виникає у випадках, коли образ «Я» у суб'єкта взагалі не сформований, а тому у нього спостерігається лише еkleктичне поєднання різних його аспектів. Такий внутрішній безлад відображається і в зовнішньому: людина повністю підпорядкована тимчасовим рішенням, настроям, емоціям, в цілому для неї характерна загальна неорганізованість. Новий досвід викликає лише хвилювання і це не сприяє внутрішньому розвитку⁵⁹⁴.

Криза ідентичності означає порушення цілісності особистості, спричиненої тим, що у неї відсутні, фрагментарні або ж спотворені знання про себе, а тому вона не здатна збагнути сутність свого «Я». Тому почуття ідентичності повинно стати фактом свідомості, тобто повинно бути якимось усвідомлено та осмислено суб'єктом. Факт появи цього почуття є необхідною умовою (навіть базою) формування

⁵⁹³ Сметанський М.І., Гуревич Р.С., Галузяк В.М., Горбунь Е.Л. Проблема формування мотивації учіння студентів. Формування особистості майбутнього вчителя. *Науково-методичний збірник : збірник наукових праць*. 1994. С. 49–61.

⁵⁹⁴ Жигулина В.В., Румянцев В. А. Формирование мотивов учебно-профессиональной деятельности студентов. *В мире научных открытий*. 2013. № 11. С. 101-109.

єдиного ціннісно-смыслового простору суб'єкта і цілісного образу «Я». Тому так важливо, щоб попри викладання фахових академічних дисциплін у закладах вищої освіти, зокрема на спеціальності «Соціальна робота», зі здобувачами вищої освіти проводилась систематична та цілеспрямована робота, яка б сприяла їх професійному та особистісному самовизначенню, адже багатьом здобувачам вищої освіти надто важко визначитись щодо перспектив свого особистісного та професійного розвитку. На жаль, актуальність цієї задачі практично не усвідомлюється професорсько-викладацьким складом, оскільки вони переконані, що здобувач вищої освіти це повинен зробити самостійно. Натомість, ми глибоко переконані, що для багатьох це зробити не вдається навіть після отримання диплому.

Науковці та практики вказують на типову помилку викладачів ЗВО, які у своїй педагогічній діяльності несправомірно покладаються на той факт, що здобувачі вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» прийшли вчитися з власної волі і вже тому досить вмотивовані і зацікавлені в навчанні та досліджуваному предметі. Науково-педагогічним працівникам необхідно виявляти і розуміти навчальну мотивацію майбутніх фахівців соціальної сфери з метою подальшого її прогнозування та динамічного розвитку.

Отже, одним із головних соціальних інститутів, без якого неможливо здійснити стимулювання економічного розвитку нашої держави й забезпечити конкурентоздатність економіки на міжнародному рівні, є заклади вищої освіти. Важливу роль в даних установах повинні відігравати висококваліфіковані кадри, здатні до творчої праці та професійного саморозвитку, а також до інформування суб'єкта про наявні простори самовизначення, що в подальшому може сприяти усвідомленню ним основних орієнтирів.

Мотивація навчально-професійної діяльності детермінується цілою низкою специфічних чинників, а саме: організацією педагогічного процесу у закладі вищої освіти; характером системи освіти; індивідуально-психологічними особливостями студента (стать, вік, рівень інтелектуального розвитку і здібностей, самооцінка, рівень домагань, характер взаємодії з іншими здобувачами вищої освіти тощо); особистісними особливостями викладача, його професіоналізмом і системою його стосунків зі здобувачами вищої освіти та ставленням до педагогічної діяльності; особливостями навчального предмету.

Успішність у навчанні майбутніх соціальних працівників залежить від багатьох чинників, серед яких перше місце займають мотиви, готовність до плідної праці, психологічні налаштування,

пізнавальні потреби й інтереси, а також зацікавленість, цілеспрямованість, плідність та інші вольові якості здобувачів вищої освіти.

Мотиви формуються в діяльності, а організовує цю діяльність викладач, але ставлення здобувачів вищої освіти до цієї діяльності формуються в них самих. При зовнішній мотивації у здобувачів вищої освіти виявляється необхідне, завзяте ставлення до навчання. При цьому навчальний матеріал засвоюється для близької цілі, тобто тільки під час навчання і після відтворення швидко забувається. При внутрішній мотивації навчально-професійної діяльності у здобувачів вищої освіти на першому місці не тільки прослухати матеріал, а і в подальшому застосувати його на практиці.

Важлива проблема і складне завдання закладу вищої освіти – формування професійних мотивів до навчання у здобувачів вищої освіти, вироблення в них потреби в опануванні професійних знань, навичок й умінь. При наявності професійної мотивації пізнавальна діяльність здобувачів вищої освіти має розгорнутий, наполегливий, пристрасний характер. Мотивація досягнення успіху визначає захоплення і любов своєю роботою, процесом навчання та отриманим матеріалом. Здобувачів вищої освіти виявляють ініціативу, створюють навколо себе творчу пізнавальну атмосферу, яка допомагає їм із цікавістю отримувати знання. Вони демонструють готовність до успішної, результативної навчально-професійної діяльності. Навіть коли їх переслідують невдачі, вони виявляють оптимізм, не впадають у відчай, а приймають виклик і відкривають у собі нові творчі можливості для переборення труднощів, адже головне покликання соціальних працівників – творити добро, допомагати іншим.

Сприяє успішному навчанню здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» мотивація самоствердження, бажання продемонструвати свої реальні й можливі досягнення. Вони виявляють наполегливість, високу емоційність у ставленні до своїх результатів. Такі важливі завдання, як навчання, виховання і розумовий розвиток є зв'язною ланкою між навчально-професійною діяльністю і самим здобувачем. Завдяки цікавому, пізнавальному інтересу як знання, так і процес опанування ними, можуть стати рушійною силою розвитку інтелекту і важливим чинником виховання розвинутої та різносторонньої особистості майбутнього фахівця-професіонала соціальної роботи.

Досліджуючи професійну мотивацію здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» до навчання фахівці визначили психолого-педагогічні умови й принципи її забезпечення:

1. Формувати і підтримувати прагнення майбутніх фахівців соціальної роботи ствердити себе через навчально-професійну діяльність. Для цього застосовують: ознайомлення з майбутньою професійною діяльністю, її суспільною значимістю, створення уявлень про професіонала з обраної спеціальності, усвідомлення ближніх і кінцевих цілей професійного навчання, складання особистого «Я» як фахівця, формування ціннісних орієнтацій, що пов'язані з професійною діяльністю, умови забезпечення для самовиховання, самопізнання, стимулювання прагнення до самовдосконалення, підтримання допитливості й пізнавального психологічного клімату в академічній групі. При цьому, формується часовий вимір, ідентифікація з професійною діяльністю, уявлення про себе в майбутньому в ролі виконавця професійної діяльності за отриманою освітою – фахівець соціальної роботи.

2. Навчити мінімізувати невпевненість, тривожність щодо професійної діяльності, приділяти увагу розвитку професійних здібностей, якостей до самовдосконалення, саморегуляції. При цьому дуже важливо, щоб у ЗВО існували психологічні служби.

3. Навчання набуває життєвого сенсу, якщо приносить задоволення, переживання успіху, усвідомлення свого просування вперед. Тому самооцінку треба підвищувати за рахунок успіху, а не зниженням рівня домагань.

Для формування позитивної мотивації навчально-професійної діяльності здобувач вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» повинен стати її суб'єктом, а саме виявляти вільну пізнавальну активність, бути відкритим до нового досвіду, збагачувати свій внутрішній світ, у діях сьогодення орієнтуватися на своє майбутнє, виховувати в собі потребу втілювати в життя власні плани, реалізовувати потенційні можливості. Лише за наявності у майбутніх соціальних працівників потреби в самореалізації розвиваються його загальні й професійні здібності, успішно здійснюється теоретична і методична професійна підготовка, формується моральна і духовна вихованість. Навчання для них набуває життєвого смислу, і здобувач вищої освіти працює на вищому рівні креативності.

Мотивація до навчання здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», значним чином, визначається розвитком їх навчальної діяльності у процесі професійної підготовки.

Важливим критерієм вивчення та розвитку мотивації навчання є почуття, як показник того, як проходить процес задоволення пізнавальних потреб. Виникаючи у процесі спільної діяльності

«викладач-студент», позитивні емоційні стани свідчать про сприятливе протікання процесу задоволення потреб.

Цікавим на наш погляд є питання, що досліджують, які ж риси особистості викладача чинять найсильніший емоційний вплив на виховання в здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» «охоти вчитися», як комплекту повноцінних мотивів до набування знань. На нашу думку, справжній викладач має, насамперед, досконало володіти знаннями тих предметів, яких навчає, любити молодь, знати їх вікові особливості, враховувати їх у своїй роботі, вчити так, щоб пробуджувати в здобувачів вищої освіти прагнення до знань. Зацікавлений своїми предметами, з творчим підходом до їх викладання, широкою обізнаністю та ерудицією викладач власним прикладом впливає на здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота».

Формування повноцінних мотивів навчальної діяльності багато в чому залежать від взаємин між викладачем та здобувачем вищої освіти, які регулюються педагогічним тактом викладача. Ніщо в роботі викладача не повинно викликати у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» сумніву і упередження. Справжній викладач кожним своїм словом і дією має переконувати їх у своїй щирості, доброзичливості і справедливості. В свою чергу, коли майбутні фахівці соціальної роботи запитують про те, що їм подобається в улюблених для них викладачах, крім цих вмінь та знань підкреслюють такі риси їх особистості, як чуйність, уважність, сердечність до запитів та їх власних інтересів. Тільки за цих умов можна виховати позитивні мотиви до навчання, як до цікавої, відповідальної співпраці.

Отож, підсумовуючи вищесказане, щоб навчально-професійна діяльність була цікавою, плідною та повноцінною потрібно внутрішньо відмовитися від очікування лише винагороди за неї у вигляді позитивних оцінок. Треба одержувати насолоду від самого процесу навчання. Необхідне й особистісне залучення здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» в процес навчання. Лише за такої умови навчання змінює і поведінку, і настанови майбутніх професіоналів, і їх особистість загалом. Навчання повинно поєднувати логічне та інтуїтивно-творче, інтелект і почуття, ідею і залучення. Лише самостійно організована пізнавальна діяльність дає позитивні результати та забезпечує набування системи знань, умінь і навичок, а також професійне зростання індивіда. Багато чинників впливають на спонукання конкретного здобувача вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» до навчання і праці: інтерес до

предмету, сприйняття його повноцінності, загальне бажання виконувати поставлені задачі, упевненість в собі і відчуття власної гідності, так само, як і наполегливість і терпіння. Звичайно, не всі здобувачі вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» мотивовані однаковими цінностями, бажаннями, потребами. Деякі будуть вмотивовані схваленням інших, інші – подоланням проблем. Тому кожному педагогу потрібно пам'ятати головне: викладач ЗВО повинен розвивати у здобувачів вищої освіти, особливо майбутнім соціальним працівникам, відчуття успішності та впевненості, встановлювати важкі, але досяжні цілі, створювати атмосферу конкурентності, регулювати підбір завдань так, щоб постійно підтримувати оптимальну мотивацію до використання свого потенціалу в області спонукання здобувача до навчання.

Питання про вимірювання мотивів навчальної діяльності у психології та педагогіці є проблемою.

З одного боку, це пояснюється неоднозначністю суті того поняття, що вимірюється, з іншого – проблема полягає в труднощах при фіксуванні вимірів певних психологічних явищ, що є дещо проблематичним, оскільки «специфіка психологічного дослідження поки все ще зводиться до традиційного приписування рангів і чисел явищам настільки тонким, невловимим і динамічним, що очевидно до них може бути застосована принципово інша система реєстрації та оцінки»⁵⁹⁵. Цією системою може виступати вербальний спосіб побудови дослідження, оскільки саме цей спосіб дозволяє будувати шкали і вресгті-ресгт, переходити до числових показників.

Проте вербальний спосіб не може бути застосований як єдиний можливий для оцінки динамічного явища мотивації.

Ми підтримуємо думку, запропоновану Дж. Келлі, про те, що психологічні процеси, які відбуваються у конкретного індивіда, можна математично описати, виходячи із суджень цієї особистості⁵⁹⁶. Продовжуючи цю думку, О. Яцишин зазначає: «це означає, що вимірювання динамічних характеристик мотивації навчальної діяльності стає можливим за умови використання методів, які ґрунтуються на інтроспекції та самозвіті особистості»⁵⁹⁷. До таких методів збору інформації віднесемо анкетування, опитування, бесіди.

⁵⁹⁵ Сидоренко Е. В. Мотивационный тренинг. СПб. : Речь, 2000. 234 с.

⁵⁹⁶ Чаусова Т. В. Психологічні особливості мотивації навчальної діяльності майбутніх інженерів-педагогів : втореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Т. В. Чаусова ; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. К., 2004. 22 с.

⁵⁹⁷ Яцишин О. М. Діагностика мотивації вивчення іноземної мови студентами економічних спеціальностей. *Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ун.-ту ім. М. Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія.* 2004. Вип. 10. С. 153–58.

Формуючи мотивацію здобувачі вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» до навчання, ми звертаємо особливу увагу на формування пізнавального мотиву (мотиву набуття знань), мотиву отримання професії (професійного мотиву), мотиву досягнення успіху – тобто на формування позитивних мотивів. Важливим для цього процесу є діагностування наявних мотивів у майбутніх соціальних працівників.

Для аналізу мотивів навчально-пізнавальної діяльності, ми використовували такі методи: бесіда, опитування, анкетування.

Бесіди, як один із факторів визначення мотивів навчальної діяльності, мають проводитися як індивідуально, так і з групою. Вербальний спосіб дослідження – бесіда – зручний тим, що дозволяє здобувачам вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» у процесі розмови виявити мотиви, що є усвідомленими; в процесі вербальної передачі інформації відбувається, в першу чергу, озвучення тих мотивів (потреб), які є першочерговими, усвідомленими.

Анкетування також має свої переваги у застосуванні: об'єктивність, зручність у часі, висока ймовірність чесності при опосередкованому анкетуванні. Однак, анкетування вимагає від опитуваних високого рівня самоаналізу та чесності для об'єктивності результатів.

Для характеристики сформованості мотивів навчальної діяльності, як зазначено вище, у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» важливо синтезувати кілька аспектів: професійний мотив, мотив потреби в досягненні успіху та остраху невдачі (уникнення неприємностей), прагматичний мотив, пізнавальний мотив.

Формування ставлення у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» до навчальних дисциплін базується на сформованій мотивації навчально-пізнавальної діяльності (сюди можна віднести професійний, навчально-пізнавальний мотиви, мотив досягнення успіху), що зумовлено:

- якістю викладання;
- мірою важкості оволодіння цим предметом, виходячи із власних здібностей;
- важливістю навчальної дисципліни/предмета;
- інтересом до певної галузі знань і до даного предмета як її частини;
- стосунками з викладачем предмета;
- авторитетністю викладача.

Сформованість мотивації у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» до певної діяльності можна

охарактеризувати шляхом діагностики орієнтації їх на успіх (мотив потреби в досягненні успіху) чи невдачу (мотив уникнення неприємностей).

Мотивація успіху (мотив потреби в досягненні успіху) має позитивний характер. Можна виділити основні характеристики особистості з мотивацією, направленою на успіх: активність, ініціативність, наполегливість, віра у власні сили, прагнення до успіху і позитивних результатів, незалежність діяльності від зовнішнього контролю, пряма залежність між активністю людини та бажанням досягнути успіху, висока самооцінка.

Дуже часто здобувачі вибирають завдання середньої, а іноді навіть завищеної складності, однак найчастіше ставлять перед собою цілком реальні цілі, які можна досягти. Стосовно процесу навчання, то цікавість до конкретних завдань зростає пропорційно росту складності завдань. Зі зменшенням часу продуктивності таких здобувачів вищої освіти зростає.

Мотивація страху невдачі (мотив уникнення неприємностей) стосується негативної сфери. Основні характеристики особистості з мотивацією, направленою на невдачу: пріоритетом в будь-якій діяльності, а зокрема і в навчально-пізнавальній, є уникнення покарання та осуду, стимул діяльності – страх негативних наслідків, уникнення осуду батьків, товаришів, знайомих (характеристика вузьких соціальних мотивів), страх санкцій з боку адміністрації, страх виглядати найгіршим серед оточуючих, страх неприйняття оточуючими, обернена пропорційність між підвищенням складності завдання та продуктивністю праці особистості, занижена самооцінка.

Якщо під час розв'язання певного завдання здобувач вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» зіткнувся з труднощами і певним нерозумінням, то його цікавість до цього завдання буде зменшуватися. При чому не матиме значення, ким саме було вибрано це завдання: власноруч чи запропоноване кимось. Тому викладачеві слід вчасно відреагувати на дані труднощі і допомогти здобувачеві вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» вчасно їх подолати, адже майбутня професія соціального працівника – це професія, в якій фахівець не тільки зустрічатиметься з труднощами, але й повинен вчасно їх визначити й надати необхідну допомогу, а ще краще, упередити виникнення будь-яких проблем.

Вступаючи до закладу вищої освіти на одну спеціальність абітурієнти мають майже однакові вміння і здібності. Проте з моменту вступу ранжування відбувається не за рівнем вмінь, а за рівнем сформованості мотивації, зокрема, професійного мотиву. На нашу

думку, до кола проблем, пов'язаних з вивченням ставлення здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» до вибраної професії, повинен бути внесений перелік питань. Це:

- рівень задоволеності професією;
- динаміка задоволеності професією від курсу до курсу;
- фактори, що впливають на формування задоволеності: соціально-психологічні, психолого-педагогічні, диференціально-психологічні, в тому числі і статево-вікові;
- проблеми професійної мотивації або система та ієрархія мотивів, що визначають позитивне і негативне ставлення до вибраної професії⁵⁹⁸.

Деякі психологи-дослідники з питань професійної мотивації стверджують, що здобувачі вищої освіти перших курсів зазвичай задоволені обраною професією. Вони пояснюють це тим, що у здобувачів вищої освіти присутнє певне мрійне, ідеалістичне ставлення до професії. Інші дослідники вважають, що 30-50 % першокурсників різних ЗВО хотіли б змінити обрану ними спеціальність. (Аналогічні дані отримано в нашому дослідженні). Викладачеві доцільно знати про стан професійного мотиву в конкретній групі, для того, щоб він міг сприяти зміні ситуації на краще. Зокрема, може наводити різноманітні факти розвитку дисципліни та її застосування на сьогоdnішній день.

Водночас зі зміною ставлення до професії може відбуватися розчарування в навчальному процесі у закладі вищої освіти, причиною чого можуть бути різні фактори, іноді і нижчий рівень викладання дисциплін порівняно зі школою. Тому кожен викладач повинен мати за мету постійне самовдосконалення та постійний професійний розвиток.

Професійний мотив характеризується розумінням доцільності вивчення деяких фундаментальних та гуманітарних дисциплін (вони є індивідуальними, в залежності від спеціальності). При вивченні гуманітарних, фундаментальних дисциплін здобувачі вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» часто не усвідомлюють їх зв'язок з майбутньою професією, а тому при їх вивченні доцільно показати цей зв'язок, що збільшить рівень професійного мотиву. Активність навчання залежить від усвідомлення важливості навчальних дисциплін для майбутньої професії соціального працівника, а якість і результати навчальної роботи – від цікавості до них.

⁵⁹⁸ Бордовская Н. В. Педагогика : учебник для вузов. СПб : Питер, 2001. 304с.

Не менш важливим є той факт, що позитивне ставлення до майбутньої професії впливає певним чином на здатність здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» долати труднощі в навчальній діяльності. Так, здобувачі вищої освіти з позитивним ставленням до майбутньої професії бачать причини труднощів та шляхи їх вирішення в суб'єктивних психологічних факторах, тоді як здобувачі вищої освіти з негативним ставленням до майбутньої професії пов'язують причини труднощів із зовнішніми педагогічними умовами.

Ми хочемо поділитися результатами нашого дослідження, яке було проведене протягом 2018-2020 років в одному із закладів вищої освіти України. Майже 60 % опитаних здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» першого курсу не можуть з упевненістю сказати, що обрана ними професія є дійсно важливою, а навпаки схиляються до думки, що вона не є такою. І лише решта здобувачів вищої освіти погоджуються з твердженням про важливість обраної професії. На основі отриманих результатів, можна стверджувати про недостатню професійну вмотивованість здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», а це негативно впливає на мотивацію навчання в цілому. Достатнім та високим рівнем розвитку професійного мотиву можна вважати стан, за якого у здобувача вищої освіти присутній інтерес до обраної професії.

Із твердженням «Коли мені доводиться братися за складне завдання, а часу мало, я працюю набагато гірше, повільніше» погодились 54 % опитуваних здобувачів вищої освіти, а 46 % опитуваних не погодились з таким твердженням, що говорить про те, що серед респондентів присутній низький рівень мотиву потреби в досягненні.

До характеристики сформованості мотивів здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» на етапі діагностування важливо внести аналіз сформованості пізнавального мотиву (мотиву набуття знань). Із твердженням «Мені подобаються теми, що пропонуються для вивчення, я хочу брати участь в їх обговоренні» погодились лише 35 % опитуваних, 51 % здобувачів вищої освіти, що брали участь в опитуванні, не погодились із цим твердженням, і 14 % – відповіли частково позитивно.

Для здобувачів вищої освіти із високим та середнім рівнем мотиву навчання характерне зацікавлення навчальним процесом, матеріалом, що вивчається, здобувачі вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» відчувають потребу у здобутті нових знань, нової інформації, усвідомлюють їх важливість. У них присутнє бажання

розібратися в кожній темі, зрозуміти взаємозв'язок між поняттями, що вивчаються, навчаються без нагадувань адміністрації та зовнішнього тиску. Встановлено, що таких здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» серед опитуваних 48 %.

Аналізуючи власні стимули до навчання, з твердженням «Я не хочу мати неприємності з адміністрацією у зв'язку з неуспішністю, тому вивчаю цей предмет» погодились 55 % опитуваних, не погодились 45 %. Результати дають підстави зробити висновок про досить високий рівень мотиву уникнення неприємностей.

Отже, проаналізувавши результати дослідження, ми дійшли висновку про низький рівень позитивної мотивації та високий рівень негативної мотивації у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота». Тому перед викладачами закладу вищої освіти постає проблема не лише передачі знань та досвіду майбутнім соціальним працівникам, а й у систематичному мотивуванні їх до активного сприймання знань у навчально-пізнавальній діяльності.

У своїй роботі «Психологія вищої школи» Л. Г. Подоляк і В. І. Юрченко підкреслюють важливість положення, зафіксованого у Національній доктрині розвитку освіти і, яке визначає головне завдання закладу вищої освіти як «здійснення професійної підготовки здобувачів вищої освіти, формування фахівців із вищою освітою, здатних до творчості, прийняття оптимальних рішень, таких, що володіють навичками самовиховання й самоосвіти, що вміють узгоджувати свої дії з діями інших учасників спільної діяльності»⁵⁹⁹.

Навчально-професійна мотивація визначається як специфічний вид мотивації, включений в певну діяльність. В структурі професійної мотивації важлива роль належить мотивам досягнення, які знаходять відображення в установці на самовдосконалення, професійне зростання, інноваційну діяльність.

Досліджуючи наукову літературу, ми дійшли висновку, що специфічні ознаки навчально-професійної мотивації опосередковані самим змістом фахової діяльності і визначаються:

- освітньою системою, освітньою установою;
- особливостями здобувачів вищої освіти;
- організацією освітнього процесу;
- суб'єктивними особливостями педагога і, перш за все, системи його ставлень до студента і предмету викладання;
- специфікою навчального предмета.

---

⁵⁹⁹ Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи. 3-тє вид., випр. і доп. Київ : Каравела, 2011. 360 с.

У дисертаційній роботі М. О. Чаїнська наголошує на тому, що «...готовність до самопізнання, уміння організувати власну діяльність, формування настанови на самоосвітню діяльність протягом життя є вагомими підставами професійної самореалізації особистості. Як наслідок, у здобувачів вищої освіти формується життєва часова перспектива, ідентифікація з успішною професійною моделлю фахівця, уявлення про себе як відповідального виконавця діяльності в подальшому професійному майбутньому. Тому мотивація професійного саморозвитку має ґрунтуватися саме на досягненні цих цілей»⁶⁰⁰.

Таким чином, ефективність навчання залежить від цілеспрямованого стимулювання, розробки, організації та створення на практиці педагогічних умов, які активізують мотиваційну сферу суб'єктів навчання, а саме: диференційованого підходу до різних форм занять; серійних навчально-творчих завдань, різних за характером, змістом та рівнем складності; наукової організації та продуктивного функціонування самостійної роботи здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота».

Мотивація професійної діяльності здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» має багаторівневу структуру. Вона змінюється у процесі професійної підготовки, насамперед, в бік її ієрархізації, хоча змінюється і сила, і стійкість мотивів, їх кількісний склад у структурі мотивації. Мотивація стає все більш адекватною в майбутній професійній діяльності соціального працівника, успішність діяльності якого залежить від стійкості та сили мотивів, їх структури, чисельності та ієрархії мотивації.

Для забезпечення стійкої професійної мотивації майбутніх фахівців соціальної роботи основними соціопсихологічними умовами є формування суб'єктних прагнень щодо вияву своїх можливостей та утвердження себе в навчально-професійній діяльності.

Фахівцями розроблено ряд вимог, яких необхідно дотримуватись в діяльності закладів вищої освіти науково-педагогічними працівниками:

1. Виробляти в здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» правильне уявлення про суспільну значущість і зміст майбутньої професійної діяльності, детально знайомитись з сучасними вимогами до знань, навичок та умінь особистості фахівця соціальної сфери.

---

⁶⁰⁰ Чаїнська М.О. Психологічні чинники оптимізації професійного аксіогенезу майбутніх педагогів : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаніка. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.

2. Формувати позитивну мотивацію до засвоєння вмінь і знань, які мають пряме відношення для успішного розв'язання професійних завдань.

3. Виробляти у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» потреб і вмінь самостійно працювати з різними джерелами інформації, оволодівати інформаційними технологіями і творчо застосовувати знання на практиці.

4. Зміцнювати професійну самооцінку, формувати впевненість у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» в можливості успішно опанувати професію та наявності в них для цього необхідних здібностей та задатків.

5. Формувати ціннісні орієнтації, що пов'язані з професійною діяльністю: настанови, пріоритети, переконання щодо професійної діяльності.

6. Поступово зближувати та обмінюватися соціально-рольовими функціями між здобувачем вищої освіти і викладачем (у процесі підготовки майбутнього соціального працівника це може бути, наприклад, взаємоконтроль здобувачами вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» своїх знань, проведення тренінгів, консультацій тощо), оптимізація взаємин у системі «здобувач вищої освіти – викладач».

7. Стимулювати самовиховання та самоосвіту, викликати активний інтерес до всього, що пов'язано з майбутньою професією. Забезпечення умов для самовиховання, самопізнання, самовдосконалення; підтримання допитливості й «пізнавального» психологічного клімату в академічній групі.

8. Формувати соціально-професійний аспект «Я-концепції» здобувача вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» (ідентифікацію «Образу-Я» з професійною моделлю, позитивну самооцінку і професійний імідж – самопрезентацію). Створення уявлень про модель особистості успішного професіонала з обраного фаху, усвідомлення перспективних і найближчих цілей професійного навчання.

9. Формувати психологічну готовність до майбутньої професійно-трудової діяльності після закінчення університету.

Необхідно пам'ятати про те, що навчальний матеріал і прийоми навчальної роботи повинні бути різноманітними. При цьому, різноманітність не означає перманентну новизну в області і кількості пізнаваних об'єктів, адже навчальний процес повинен розгортатися не лише по горизонталі (введення у щось нове), а й по вертикалі (створювати умови для заглиблення в сутність пізнаваного). Більше

того, процес пізнання повинен обов'язково спиратися на знання, що вже систематизовані і стали частиною наукового світогляду здобувачів вищої освіти. Саме за таких умов можна підвищувати зацікавленість у тих знаннях, котрі потребують засвоєння.

Важливим аспектом формування навчально-професійної мотивації у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» є емоційне забарвлення змісту навчання, яке залежить в значній мірі від мовлення викладача, ораторських здібностей, його почуття гумору, «вплітання» в канву лекційного матеріалу цікавих та неординарних історій з життя чи власного досвіду. Легкий доступ до різних інформативних джерел (завдяки Інтернету) дає змогу «просунутим» здобувачам вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» знайомитись з виступами, дискусіями та навіть і лекціями найбільш відомих науковців у тій чи іншій галузі знань. Тому, щоб заслужити у них повагу і довіру, викладач повинен бути не лише добре обізнаним у фахових питаннях, а й володіти мистецтвом переконливого впливу на свою аудиторію.

Для цього необхідно використовувати в процесі викладання деякі практичні емоційні прийоми:

- використання елементу неформальності (дає змогу в процесі довірливого обговорення розповісти здобувачам про власні табу, помилки, тривоги, стереотипи, забобони тощо і застерегти їх від подібного, запропонувавши варіанти правильного розв'язання проблем);

- прийом «несподіваного» (дає змогу в процесі читання лекції розкрити несподівану та невідому подію, інформаційний матеріал чи явище);

- прийом співпереживання й драматизації (передбачає уважне ставлення до важливих для аудиторії тем і життєвих проблем, при цьому вдаючись інколи до свідомої драматизації, змальовувати події, які не лише роблять колоритним сам виступ, а й змушують майбутніх соціальних працівників переживати);

- прийом провокації (підведення аудиторії до реакції неприйняття інформації чи незгоди з метою формулювання правильних висновків або ж подальших пошуків достовірної інформації);

- апелювання до авторитету (будь-яка лекція викладача повинна опиратись на цей прийом, який є дуже переконливим для підкріплення правильності власної думки);

- спонукання здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» до прийняття рішення (ознайомлення аудиторії з

суттю проблеми та виклад аргументів «за» чи «проти»; пошук вірного розв'язку проблеми слід продовжити за допомогою діалогу чи активних методів (дискусія, мозковий штурм тощо).

Розвиток соціального інтересу, ширості, доброзичливості, інтересу до людей, схильності до спілкування попередить виникнення психологічних бар'єрів, що заважають спілкуванню й налагодженню партнерських та професійно-орієнтованих стосунків.

Рівень активності суб'єкта детермінується взаємодією його індивідуальних особливостей з характером середовища, включаючи ступінь складності завдання, що стоїть перед ним, його привабливості для нього, усвідомлення джерел потенційної небезпеки, наявності відповідного арсеналу інструментів стимуляції тощо. Серед останніх чільне місце належить різноманітним психолого-педагогічним засобам, що здатні позитивно впливати на формування потрібного психічного стану. Для цього потрібно постійно створювати стан загального емоційного піднесення, на тлі якого особистість стає нечутливою до більшості стресогенних факторів, що сприяють виникненню психологічних бар'єрів у діяльності особистості.

Важливою умовою протидії будь-яким ускладненням на шляху до реалізації навчально-професійних цілей є використання ефективних прийомів виконання цієї діяльності (від простого до складного, розділення важкого завдання на кілька складових частин тощо).

До найважливіших ресурсів, що сприяють підвищенню навчально-професійної мотивації здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» до ефективності навчального процесу в цілому, слід віднести: підтримку в суб'єктах внутрішньої мотивації як домінанти навчального процесу, а також підтримку базових психологічних потреб в автономії, компетентності, прийнятті і повазі; розвиток оптимістичного мислення, віри в контрольованість навчального процесу та вміння конструктивно пояснювати причини успіхів, а також невдач і труднощів; продумане використання оцінок як інструментів зворотного зв'язку, що відповідають заздалегідь визначеним критеріям, їх супровід вербальними коментарями, котрі інформують про рівень індивідуального прогресу і можливості подальшого розвитку; використання заохочувальних, інформуючих, а не публічних і змагальних, що засновані на рейтинговому порівнянні учасників між собою⁶⁰¹.

Механізм мотивації професійного саморозвитку індивіда під час підготовки у ЗВО уможливорює розроблення необхідних процедур

---

⁶⁰¹ Гриценко Л. І. Мотивація навчання студентів-правознавців. *Науковий вісник КНУВС*. 2010. №4. С. 179–188.

керування навчально-професійною діяльністю. Визначальним компонентом цього процесу є дотримання основних практичних принципів його побудови, заснованого на підтримці продуктивної мотивації діяльності здобувача вищої освіти, а саме:

- принципу роботи з задачами оптимального рівня складності, що дають індивіду шанса домогтися успіху, відчувати свою майстерність і компетентність;

- принцип цінності інтересу, задоволення, радості від процесу навчання, набуття майстерності (крім отримання гарних оцінок, отримання матеріальних винагород, здачі екзаменаційних сесій);

- принцип цінності вільного пошуку, власної (а не заданої іншими) активної діяльності, ініціативи, цінності самостійного процесу здобування знань, креативних рішень, результатів, що допускають рішення своїм методом чи способом (на мою особисту думку, це основний принцип);

- принцип конструктивного, позитивного, індивідуально-орієнтованого на успіхи (котрі повинні бути помічені) й невдачі зворотного зв'язку, який би не розчаровував, а спонукав до пошуку нових рішень;

- принцип утвердження й використання моделей поведінки, в основі яких лежить щира зацікавленість процесом пізнання, роботи, творчості викладачів, батьків, одногрупників, відомих особистостей тощо.

Отже, нами проаналізовано понятійно-категоріальний апарат з теми дослідження та охарактеризовано основні теорії мотивації. Мотивація до навчання є досить складним і комплексним процесом, який спонукає до розвитку та удосконалення особистості здобувача вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», а також є основним компонентом формування професійних компетентностей у майбутніх фахівців соціальної сфери, які повинні відповідати вимогам сьогодення.

Розглянуто особливості навчальної мотивації у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» та розроблено пропозиції щодо підвищення їх мотивації до навчання у закладах вищої освіти.

Здобувачі вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», як і будь-яка інша соціальна спільнота, продукують свою систему правил поведінки, стереотипів, міжособистісних стосунків, очікувань тощо. У зв'язку з тим, що далеко не кожна особистість здатна присвоїти і прийняти її, виникають численні проблеми у сфері соціально-психологічних взаємин, котрі знову ж таки супроводжуються

загостренням процесів і явищ «невротичного ряду»: фрустрації, тривожності, стресів, неврозів. Причиною, як правило, виступають неадекватні сприйняття та інтерпретація здобувачами вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» поведінки інших, розуміння свого місця і ролі в системі вузівського життя, очікування і рольова поведінка, неприйняття ustalених норм, котрі домінують у соціумі. Подолати чи усунути ці проблеми можна завдяки надання здобувачам вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» адекватного зворотного зв'язку та емоційної підтримки, що сприятиме появі у них почуття суб'єктної захищеності. Проведене нами дослідження серед здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», які навчаються перший рік в університеті, показало недостатній рівень позитивної мотивації до навчання, низьку сформованість професійного і пізнавального мотивів. Тому викладачі закладів вищої освіти повинні не лише передавати знання та досвід майбутнім фахівцям соціальної роботи, а й мотивувати їх до активного сприйняття знань у навчально-пізнавальній діяльності, використовуючи позитивне мислення, ситуації успіху, надання свободи вибору, на основі впровадження інноваційних та новітніх освітніх технологій.